

PAUL EVDOKIMOV

Taina iubirii

*Sfințenia unirii conjugale
în lumina Tradiției ortodoxe*

ediția a doua

Traducere de Gabriela Moldoveanu

editura
Σοφία

București

PREFAȚĂ

Taina iubirii este prima parte a dipticului (cea de a doua fiind *Femeia și mântuirea lumii*) pe care Paul Evdokimov l-a consacrat harismelor specifice bărbatului și femeii și Tainei iubirii umane (*Taină* în sens sacramental).

Este un lucru știut de toată lumea că *erosul* nu și-a aflat loc în creștinismul istoric decât, mistuit, în realizările spirituale ale monahismului. Creștinismul a luptat pentru a afirma transcendența persoanei – împotriva elanului orb al speciei și al idolatriei plăcerii impersonale. Această transcendență se împlinește în unirea mistică, în care „dorința se întoarce la originea ei”, cum spune Sfântul Grigorie Palama. Cu toate acestea, tensiunea monahală dintre persoană și fire a devenit de multe ori o tensiune mult prea mare în care au năvălit întreaga sensibilitate dualistă și tot spiritualismul descărnat. De aici visul unei condiții „angelice” asexuate, teama de feminin, jena manifestă a atâtor Părinți ai Bisericii în fața textului biblic din *Facerea* în care se celebrează minunata întâlnire a bărbatului cu femeia în Rai, deci înainte de cădere. Unii dintre ei au ajuns până la a spune că Dumnezeu a creat femeia tocmai pentru că a prevăzut căderea și pentru a asigura istoria mântuirii. Sau, mai mult, au văzut

în însăși intensitatea plăcerii erotice originea inevitabilă a morții: afirmație profundă, dar care uită atât condiția paradisiacă, cât și minunea, cea dintâi minune făcută de Hristos, de la nunta din Cana. Se pare că, de-a lungul secolelor creștine, părți întregi din Evanghelie au fost lăsate în umbră sau chiar negate: atitudinea liberă și eliberatoare a lui Iisus față de femeile cele mai „necurate” sau cele mai „păcătoase” după Lege; reamintirea de către Iisus a intenției originare a Creatorului, privind „consubstanțialitatea” bărbatului și a femeii – „ei vor fi un singur trup”. Mântuitorul nu a reamintit acest adevăr ca să dea o nouă lege, nu în perspectiva unui legalism, ci pentru a-i reda sensul, puterea de atracție, pentru a-i oferi harul din nou.

E suficient să ne gândim la interdicțiile în același timp rudimentare și lubrice ale „pocăiților” – în Orient ca și în Occident – ori la pedepsirea adesea înspăimântătoare a femeii adultere – „cel fără de păcat dintre voi să arunce cel dintâi piatra asupra ei” – și vom înțelege revolta modernă împotriva a ceea ce a fost luat drept concepție creștină despre sexualitate...

Trebuie s-o spunem deschis: în istoria creștinătății nu se observă, în acest domeniu, o mare diferență între diferitele Biserici. Totuși, Biserica Ortodoxă, fiindcă a păstrat căsătoria preotului ca în primele secole (pe când în Occident oroarea față de sex și mai ales față de femeie a dus la celibatul obligatoriu al clerului, justificat astăzi, este adevărat, cu totul altfel), fiindcă a relativizat legalismul prin noțiunea de „iconomie”, adică de respect față de fiecare destin personal, a oferit, în cea de a doua jumătate a secolului trecut și prima jumătate a celui actual [e vorba de veacul al XX-lea – *n. ed.*], un teren favorabil unei noi conștiințe a valorii

spirituale a iubirii umane. Să nu ne înșelăm totuși, această reflecție n-a venit doar din partea Ortodoxiei tradiționale, ci din întâlnirea, în Rusia, dintre oameni care au făcut experiența modernității occidentale, a impasurilor ei, dar și a exigențelor ei, și o Biserică la care aderaseră în mod liber, la vârstă adultă, laici purtători ai unei experiențe de viață, deseori tragică, ferm hotărâți să atingă esențialul, înlăturând formele clericale și pioase ale fariseismului. E vorba de filosofi religioși ruși, care, primii în lumea creștină, mi se pare, au presimțit sensul spiritual al *erosului* și au început să se ridice deasupra schismei fatale ce s-a produs între iubirea umană și creștinism. Căci acești bărbați, care erau și mari intelectuali *occidentali*, purtau în ei această așteptare a unei iubiri personale, într-o reciprocitate liberă, care caracterizează modernitatea și își croiește cu greutate un drum între mitul în cele din urmă hedonist al lui Don Juan și mitul în cele din urmă fuzional al cuplului Tristan și Isolda; cu alte cuvinte, între libertatea fără iubire sau iubirea fără libertate. Această gândire rusă a fost amplă și complexă, adesea contradictorie. Dacă-i lăsăm de-o parte pe poeți (a căror căutare și ale căror intuiții s-au cristalizat în admirabilul *Jivago* al lui Pasternak), să enumerăm cel puțin numele câtorva filosofi religioși: Buharev și voința lui de a o rupe cu separarea clericală pentru a se căsători și a trăi smerit printre oameni; Soloviev și Bulgakov care, prin simbolul Înțelepciunii, descoperă feminitatea creației și chiar feminitatea lui Dumnezeu, și visează o iubire profund personală, dar eliberată de orice expresie carnală; Rozanov care, dimpotrivă, cu accente biblice care-l opun tradiției monahale, celebrează dulceața trupurilor ca limbaj al fidelității; Berdiaev, pentru care iubirea adevărată face să explodeze orice obiectivare socială

și ecleziastică, anticipează transfigurarea lumii, dar nu are sens decât în libertate; Vișeslavțev, care opune obsesiei freudiene a genitalului o „etică a erosului transfigurat”...

Moștenirea acestei căutări o găsim la Evdokimov, moștenire pe care el a acceptat-o reușind să-i folosească inspirația în contextul Europei contemporane (utilizând, de exemplu, simbolistica lui Jung fără a-i prelua și sistemul).

În *Femeia și mântuirea lumii* vocațiile proprii bărbatului și ale femeii se formulează prin două limbaje: un limbaj trinitar pe de o parte, pentru că ființa umană este după chipul lui Dumnezeu, masculinul reflectând mai curând *Logosul*, iar femininul *Pneuma*; pe de altă parte, un limbaj hristic, pentru că Hristos recapitulează umanul integral, masculinul găsiindu-și arhetipul în Ioan Înainte-Mergătorul (și familia lui spirituală de la Ilie la martorii Apocalipsei), iar femininul în Maica lui Dumnezeu și Femeia înveșmântată în soare...

În *Taina iubirii* (acest titlu este o expresie a Sfântului Ioan Gură de Aur, unul dintre puținii Părinți ai Bisericii pe care preocupările pastorale și simțul lor biblic i-au condus la valorizarea iubirii umane), Paul Evdokimov își fondează cugetarea pe cele două descrieri ale creației bărbatului și femeii din *Facerea*, relatări pe care Iisus le asociază pentru a pune simultan, în cuplu, unitatea și alteritatea. Ca să reluăm o profundă exegeză iudaică, Dumnezeu a creat omenescul *ha adam* – masculin și feminin. Luând nu o coastă (fr. *côte*), ci o parte (fr. *côté*), o jumătate a acestei realități încă insuficient diferențiată, El pune femeia față în față cu bărbatul. Și aceasta este descoperirea unui *altul*, care îmi este totuși consubstanțial – „os din oasele mele și carne din carnea mea”. Se văd corespondențele teologi-

ce pe care Evdokimov nu se sfiește să le înfățișeze: taina Treimii, Dumnezeuul inaccesibil Care Se face împărtășibil. Iubirea omenească, în plenitudinea ei originară, reflectă Comuniunea Trinitară; alteritatea lui Dumnezeu este cea care întemeiază alteritatea umană, alteritatea *celuilalt*, iar harul Său întemeiază întâlnirea...

Și, totuși, Evdokimov cunoaște prea bine viața și arta lucidă a asceților de a identifica maladiile spiritului după semnele lor, ca să se lase furat de lirism. El dovedește că despărțirea de Dumnezeu a antrenat și antrenează despărțirea de celălalt. Diversitatea în unitate a bărbatului și a femeii s-a transformat (după cădere) într-un „război al sexelor” cu atât mai nemilos cu cât apropierea mereu încercată și mereu pierdută a Paradisului face ca bărbatul și femeia să fie tot mai dezamăgiți unul de celălalt. Aservirea femeii, revanșele ei și fascinația pe care ea o exercită, demonizarea femininului, gnozele fuzioniste de care *Biblia* are oroare sunt tot atâtea aspecte ale situației prezente a *erosului*. Evdokimov, adesea ironic în această carte, incriminează concepția latină a „dreptului natural”. Poligamia era „naturală” pentru Patriarhii Vechiului Testament, așa cum este încă în Islam. Poliandria era „naturală” în Tibet, în secolul al XIX-lea, prostituția aducea cel mai „natural” echilibru puritanismului monogam al familiei burgheze...

Numai Hristos, ne spune Evdokimov, poate reconcilia cu adevărat bărbatul și femeia, poate să autorizeze armonia *erosului* cu persoana. *Taina iubirii* pune în stare de tensiune cele două cuvinte ale Apostolului: „În Hristos nu este nici bărbat, nici femeie” și „în Domnul, nici femeia fără bărbat, nici bărbatul fără femeie”. Fiecare, dincolo de orice definiție funcțională, e așezat în deplina sa

demnitate de persoană. În același timp, este restabilită consubstanțialitatea nupțială, cei doi poli luându-și locul lor în deplinătatea chipului lui Dumnezeu.

În această perspectivă, taina nunții nu are nevoie să fie justificată, pentru că își are propria evidență. Rânduiala ei depinde numai de comuniunea persoanelor în toată deplinătatea ei tainică, sacramentală. „Din această împlinire debordantă, scrie Evdokimov, copilul poate veni ca un fruct, dar nu procreția determină și constituie valoarea căsătoriei.” Adevărata iubire este fecundă. Dar această fecunditate nu se exprimă doar prin copil: poate fi și prin facerea de bine, prin slujirea aproapelui, câteodată printr-o creație comună.

În mizeria și dezordinea vieților noastre, iubirea adevărată impune așadar, ca și monahismul, dar într-un fel mai smerit și aparent mai banal, asceză și sfințenie. Ea implică de altfel, atât pentru bărbat, cât și pentru femeie un „monahism interiorizat” (o altă temă fundamentală a lui Evdokimov), acea singurătate bună pe care fiecare trebuie s-o respecte în celălalt pentru a menține viu simțul alterității lui. Uneori numai distanța permite presimțirea unității, numai o cunoaștere în care celălalt cu cât este mai bine cunoscut se revelează și mai necunoscut, permite adâncirea și reînnoirea iubirii.

Această asceză a iubirii omenești își află sensul ei deplin în noțiunea de *castitate*, atât de importantă pentru filosofii religioși ruși. Castitatea nu înseamnă neapărat abstenență, ea înseamnă integritatea și integralitatea duhului, a inimii-duh care poartă toată puterea vieții, a *erosului*, în întâlnirea cu o persoană, făcând din trup nu doar un obiect, ci poezia unei tandreți adevărate. Limbajul tru-

pului ar fi un strigăt de neînțeles și sfâșietor dacă el n-ar revendica adevărata veșnicie, cea care se manifestă de-a lungul timpului, a răbdării, a fidelității.

Bărbatul și femeia cuprinși în această taină trebuie să știe că nu vor face niciodată mai mult decât să descifreze parțial iubirea nemărginită care îi precede și îi susține, iubirea lui Hristos și a Bisericii, însăși Iubirea Comuniunii Sfintei Treimi. Astfel ei pot regăsi întotdeauna (aproape întotdeauna), prin iertare, smerenie și încredere, mai profund decât iubirea lor precară și anemică, această profunzime inepuizabilă care le va reînnoi întâlnirea.

În toate acestea, subliniază Evdokimov, Biserica formulează sensul, oferă puterea dătătoare de viață a Tainei, fără a impune interdicții și rețete. Și iarăși câteva pagini ironice, dar sănătoase, despre controlul nașterilor pe care Biserica Catolică a vrut să-l reglementeze. Biserica Ortodoxă, mai mult decât o spune Evdokimov, cunoaște și ea asemenea tentații. Dar, în general, ea s-a menținut într-o mare discreție. Sfaturile date sunt personale și țin seama de „vârstele” vieții conjugale. Biserica învață despre semnificația și măreția iubirii, despre asceza și responsabilitatea pe care le implică și denunță extrema gravitate a avortului. În rest, ea știe că nimeni nu poate hotărî în locul cuplului. Ceea ce contează sunt persoanele, calitatea relației lor, și nu metodele (în afara celor care provoacă un mic avort imediat după concepție) despre care este foarte greu de spus dacă rămân sau nu „naturale”. Aceste discuții între clerici celibatari au ceva morbid pentru cei care le poartă (sau, pur și simplu, comic), iar pe credincioși i-ar face infantili dacă n-am ști că de multă vreme nu le mai iau în seamă. Atitudinea Bisericii ruse, pe care o prezintă

Evdokimov, constă în dezvăluirea sensului, lăsând restul pe seama conștiinței soților, ajutați de câte ori este cazul de un părinte duhovnicesc. Aceasta este și poziția atât de viguros afirmată de Patriarhul Athenagoras.

Nu-i mai puțin adevărat că acum contextul istoric s-a schimbat și că astăzi Paul Evdokimov, fără a-și modifica în fond viziunea, ar fi prezentat-o, fără îndoială, într-un mod diferit. Pentru prima oară în istorie, femeia a dobândit stăpânire deplină asupra actului de a aduce la viață o nouă ființă, ceea ce, în atmosfera nihilismului contemporan, amenință cu o sinucidere colectivă a unei importante părți a speciei umane. Poate că ar fi trebuit să se sublinieze mai mult importanța și taina copilului, actul conștient de credință pe care îl constituie astăzi „aducerea pe lume”, biologic și spiritual, a acestui minunat oaspete al cuplului.

Evdokimov amintește, în sfârșit, că Biserica Ortodoxă, în dragostea ei de mamă, nu-i exclude de la Sfânta Împărtășanie pe cei divorțați și, în anumite cazuri, constată nulitatea căsătoriei, îngăduind și binecuvântând, nu fără o tonalitate de pocăință, noi căsătorii. Nu este vorba aici de o simplă îngăduință, ci de o „iconomie” evanghelică la modul cel mai propriu, încredințată duhovnicilor și episcopilor, pentru care persoana și destinul ei unic depășesc orice generalitate, orice obiectivare, orice legalism. „Sâmbăta este pentru om, și nu omul pentru sâmbătă” – perspectivă pe care Occidentul creștin, atât de profund sfâșiat de problemele sale, începe și el să n-o mai ignore; perspectivă care, trebuie să amintim, nu este propunerea unei Biserici tolerante sau secularizate, ci a unei Biserici care pune întotdeauna în prim-plan adâncul Taiinei și însemnătatea ascezei.

Olivier Clément

CUVÂNT ÎNAINTE AL AUTORULUI

Legalismul opresiv și pragmatic pe de o parte și disprețul plin de neîncredere al erosului stăvlesc elanurile sufletului care-și caută menirea. Apele sale profunde somnolează într-o așteptare reculeasă, a cărei liniște poartă în sânul ei tumultul frământărilor din adânc și sămânța furtunii. Știm astăzi că iubirea nu este o simplă joacă a cărni, că, dincolo de măștile subtile și disimulările savante, există o dimensiune ce trebuie descoperită și asumată cu o conștiință deplin matură.

Culmile poeziei universale, această armonie în care exigențele mistice ale sufletelor religioase sunt în deplin acord, descoperă în iubire căutarea arzătoare a eului suprem, adevăratul, împărătescul subiect al oricărei iubiri. Mai mult, iubirea împărtășită este o revelație a luminii dintru început, care țese chipul cel unul al celor care se iubesc. Toate marile mituri ale iubirii ne învață că iubirea e mai presus de iubire, că iubirea întrece iubirea și că nenorocirea cea mai mare și cu neputință de îndreptat este să eșuezi în simpla iubire a iubirii, în iubirea de dragul de a iubi. Evanghelia vestește că Împăratul a venit și că Îm-

părăția va să vină, dar, în așteptarea pleromei, Împărăția nu este decât un semn al Lui; nu Împărăția, ci pe Împărat Îl iubim noi; nu demnitatea noastră împărătească ne ametește, ci darul dumnezeiesc de a fi fiu al Împăratului. Această legătură vie ne arată ca fiind: persoană întru Persoană, duh întru Duhul, deplinătate întru Deplinătatea supremă, sfârșit al nostru întru Sfârșit în El, Dumnezeu și om uniți prin legături pe care Biblia le numește conjugale. Tot așa iubirea dintre bărbat și femeie, mai presus de fenomenologia pasională, le cioplește ființa cu loviturile durerii, ca să dea la iveală chipul lor veșnic și adevărat. Pe calea strâmtă a Evangheliei, pe marginea abisului, ca semn al alegerii și al măreției; în fața surogatelor demonice, a pângăririlor, a prudentelor castrări ale spiritului, se dezvăluie inițierile fulgurante și sacrele taine, prin neștiutele voiri ale Făcătorului.

Nici o mână sacrilegă nu va putea smulge vreodată paginile arzătoare ale *Cântării Cântărilor*, nu va putea stinge flăcările aprinse de focul devorator al Celui Veșnic. Teama de visări și extaze, atunci când nu e amorțeală a sufletelor slăbănoage și fricoase, este îndreptățită și vine din privegherile duhului. Dar mai puternică este atracția epectazei, mai mare puterea care trece peste aceste visări spre Realul care și-a țesut neajunsele tainite din lumină și iubire. Doar tăcerea contemplativă le poate afla.

Fiecare sunet al simfoniei liturgice, al acestui Sanctus care nu încetează să se tot înalțe și care este existența omenească dezgolită și fără de găteli, fiecare tușă de culoare din Curcubeu, această altă simfonie cosmică a Legământului celui veșnic dintre Tată și copilul Său, toate intonează epitalamul nupțial. El trimite în iadurile nefi-

inței, legate spate în spate, idolatria și disprețul erosului. În înaltul cerului veșniciei stă nemișcătorul soare al Iubirii. Când, după cum spun Părinții, „erosul” se preschim-bă în „agape”, atunci irupe adevărata dimensiune a iubirii umane, înălțată la tainicul ei adevăr. Timpurile prielnice ale împlinirii (*kairoi*) atrag Lumina primei dimineți de la Facere; întregul, părăsind „punctele de vedere” care fragmentează feciorelnica întregime, privește prin ochiul Porumbelului sfânt. Pe culmea iubirii împărtășite – *finis amoris ut duo unum fiant* –, în depășirea supremă, iubirea se unește cu credința, arătarea celor care nu se văd; fără a se atinge de vâlul apofatic al celor neajunse, își oferă curatele însetări în arzătoarea preajmă a Celuilalt-cel-iubit, care ne este mai lăuntric decât ne suntem noi înșine nouă.

„Tu, Doamne, la facere, luând pe femeie din bărbat, ai voit ca prin însăși această minune să fie ei uniți prin însoțire și prin taina iubirii.”

(*Veche rugăciune pentru soți*)

INTRODUCERE

N-ați citit că Cel ce i-a făcut de la început i-a făcut bărbat și femeie și a zis: ... omul... se va uni cu femeia sa și vor fi amândoi un trup? Tulburării resimțite de ucenici: dacă astfel este pricina omului cu femeia, nu este de folos să se însoare, Domnul îi răspunde concis: la început nu a fost așa și cine poate înțelege cuvântul acesta să înțeleagă (cf. Mt. 19, 1-12).

Acest scurt dialog scoate cu tărie în relief amețitoarea distanță dintre ordinea divină și instituțiile umane. Când anume a virat „ceea ce a fost la început” spre „ce este acum” rămâne învăluit în negura vremurilor și „în amurgul zeilor”. Nouă nu ne rămâne decât să urmărim o serie de crize care sunt în același timp înfricoșătoare judecări.

Creștinismul a înălțat unirea conjugală la demnitatea de Taină. Dar această revoluționară promovare s-a izbit de o tendință, adânc ancorată în mentalitatea universală, care privește căsătoria doar din punct de vedere exterior, al utilității sociologice, din perspectiva drepturilor și a îndatoririlor. Însăși taina iubirii, dimensiunea ei ascunsă, totdeauna unică și personală, rămâne în umbră, neatingând mai deloc moravurile și obiceiurile omenești. Un „humus mental” format de-a lungul miilor de ani rezis-

tă cu strășnicie la „metanoia” evanghelică, la „răsturnarea minții” cerută de ea.

Psihologia modernă folosește termenul *über Ich* sau *super ego* (supra-eu) pentru a desemna conștiința colectivă. Aceasta are o influență enormă; prin intermediul atavismelor ancestrale, ea apasă cu toată greutatea asupra oricărei conștiințe individuale. Arhetipurile și complexe acționează cu vraja lor obscură. *Super ego*-ul veghează asupra echilibrului aparent al ideilor primite. El îndepărtează cu dibăcie orice „metanoia” (răsturnare, conversiune) începută, capabilă să trezească angoasa și conștiința dureroasă în fața valorilor falsificate. Orice minte care îndrăznește să se opună conformismului, care se întreabă dacă nu cumva este dintre cele ce „pot primi cuvântul” lui Dumnezeu, este imediat suspectă în ortodoxia sa. Este hipnoza oricărei „credințe vechi”, or vechimea ca atare nu este niciodată un criteriu valid, ea se poate scleroza față de ce era „la început” în gândirea lui Dumnezeu, care este mereu actuală și feciorelnică, fiind dincolo de timp.

Pe de altă parte, „constrângerea repetiției” se exercită reproducând mereu aceleași situații, formează false mituri, cum este, spre exemplu, mitul masculin al virilității, al fecundatorului¹, al semincerului. În felul acesta, de-a lungul mileniilor, femeia a fost subordonată bărbatului, cuplul, subordonat necesității speciei și iubirea, procreației.

¹ Autorul folosește cuvântul *le générateur*, care în limba franceză înseamnă „care face să nască”, care zămislește. Bărbatul este, deci, principiul activ. Potrivit spiritului limbii franceze, bărbatul zămislește, femeia naște. De altfel, este preluarea terminologiei biblice. În istoria sfântă numai o singură dată se folosește verbul „a zămisli” cu referire la o persoană feminină, în cazul Sfintei Fecioare Maria: ea nu numai a născut, ci a și zămislit (*n.red.*).

Apăsătoarea moștenire a Antichității își află ecou în asceza în curs de constituire. În mediul esenian, la călugării din Qumran, cei desăvârșiți cultivau celibatul, care devine o trăsătură a iudeocreștinismului primitiv. Exaltarea celibatului la sirieni (puțin supli din fire) ajunge să condamne căsătoria: Saturnil, Tațian, Marcion, Evanghelia egipteană¹, iar mai târziu Ioan Cassian. Gândirea creștină exaltă fecioria în mod pozitiv, ca pe o valoare aparte, dar nu se menține întotdeauna la această înălțime, ajungând la aspectul negativ, la deprecierea căsătoriei. În curentele ei extremiste, lupta împotriva trupului îl identifică pe acesta cu pofta sexuală, apoi cu femeia, și recomandă fuga din fața a tot ce este feminin. Uneori ai impresia că ar fi vorba numai de mântuirea bărbaților și că cel ce vrea să se mântuiască trebuie, înainte de toate, să scape de femei. Este aici o reminiscență a gnosticismului, pentru care „mântuire” înseamnă „eliberarea de sex” și unde femeia este redusă la sexualul pur și, prin aceasta, la demonic. Un asemenea tip de ascet refuză să-și vadă chiar propria mamă pentru că este femeie, și sexul „blestemat” îl neliniștește chiar și în lumea animală. Catarii împing această asceză „encratită”² până la limită și declară căsătoria o nelegiuire satanică.

Este curios faptul că tocmai la eremiți „problema feminină” devine cea mai actuală, ceea ce o reduce la aspectul ei „arzător” și o compromite pentru totdeauna. Unii mari dascăli ai Bisericii consideră inutilă înmulțirea speciei umane și reduc scopul căsătoriei doar la evitarea desfrâului; de

¹ Carte apocrifă (*n.red.*).

² Secta gnostică a „encratiților”, adică a „abstinenților”, trata căsătoria ca pe un adulter. În serviciul euharistic înlocuiau vinul cu apa, de unde și numele de „acvarieni” (în Răsărit, către 170).

aceea iubirea conjugală prea ardentă frizează adulterul. Cu ce balanță ar trebui măsurată ardoarea? Cine poate să prevadă efectele unor asemenea calcule asupra unei iubiri abia înmugurite, cel mai adesea caste, fără nici o urmă de erotism? Numai o ființă abstractă poate să „inventeze” asemenea înfrânări și să otrăvească cu bănuielile sale bobocul unei flori gata să se deschidă. Femeile care răspund cerințelor unei astfel de asceze prost înțelese sunt cunoscute astăzi ca „femei frigide”, iar medicii știu ce drame generează această atitudine în intimitatea conjugală. Ele își aduc bărbații la impotență sau îi împing la substituiri extraconjugale. Pe de altă parte, există ființe nefericite din cauza singurătății, care caută, fie și alături de prostituate, o prezență feminină, o iluzie de iubire și, în aceste cazuri-limită, erotismul, sexualitatea propriu-zisă este de-a dreptul întristătoare...

Când este simplistă, exaltarea fecioriei atinge paradoxul. Ea pare să spună că religia creștină s-ar defini prin celibat și ar face din căsătorie o excepție tolerată. În elementul tainic și irațional al ființei sale, omul se vede dezgolit de taina lui, determinat în întregime de psihologia cea mai elementară și de sociologia cea mai pragmatică. În acest caz s-ar putea spune că Evanghelia n-a adus mari schimbări în acest sens. Este ușor de înțeles ce adâncă tulburare pot crea în sufletul feminin, sensibil și atent, numeroasele afirmații ale marilor dascăli ai Bisericii, afirmații pur gratuite, chiar dacă vin din partea unor autorități spirituale altminteri incontestabile¹. S-a ajuns până acolo încât s-ar părea că între culmea omenirii, Fecioara Maria, cea

¹ De exemplu: „Femeia este ușa infernului”, „Împărăția cerurilor este patria famenilor” (Tertulian, *De cultu faeminarum*; *De monogamia*, III, 8); Sfântul Ambrozie spune: „Persoanele căsătorite pot roși de starea în care trăiesc” (*P. L.* 16, 346); Sfântul Clement Alexandrinul: „Oricărei fe-